

Agnieszka Sompolska-Rzechuła

JAKOŚĆ ŻYCIA JAKO KATEGORIA EKONOMICZNA

QUALTY OF LIFE AS AN ECONOMIC CATEGORY

Katedra Zastosowań Matematyki w Ekonomii, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
ul. K. Janickiego 31, 71-270 Szczecin, e-mail: Agnieszka.Sompolska-Rzechula@zut.edu.pl

Summary. The paper presents the problem of quality of life as a category of research, with particular emphasis on its place in economic theory and attempt to systematize the concepts relating to the quality of life on the basis of economics. Quality of life is an interdisciplinary category and difficult to define the scope. Is one of the most popular topics in the areas of life sciences and coverage of human existence, such as psychology, medicine, philosophy, economics, sociology, education or politics. In the second half of the twentieth century, the quality of life has become a subject of interest to economists and one of the most important concepts in economic theory. Of particular importance is the concept of well-being and quality of life by A. Sen, a new perspective on this issue. For Sen development is freedom, a very broad sense, and the scene moved to the category of quality of life. In addition, highlighted the importance of research on the relationships between wealth and mental well-being, and this is reflected in research in the economics of happiness.

Słowa kluczowe: dobrobyt, jakość życia, szczęście.

Key words: happiness, quality of life, welfare.

WSTĘP

W literaturze można znaleźć wiele określeń jakości życia, co daje możliwość jej wieloaspektowego ujęcia. Ta wielość definicji wynika z faktu, że jakość życia jest pojęciem z pogranicza psychologii, medycyny, pedagogiki, socjologii czy ekonomii.

Przegląd literatury na temat badań nad jakością życia ujawnia wiele niejednoznaczności zarówno w rozumieniu, jak i w definiowaniu tego pojęcia. Kontrowersje wokół tego zagadnienia pojawiają się nie tylko w obrębie różnych nauk społecznych, ale dotyczą również przedstawicieli reprezentujących te same dziedziny wiedzy. Taka sytuacja wynika głównie z koncentrowania się badaczy na różnych aspektach jakości życia i interdyscyplinarnej natury tego pojęcia. W naukach społecznych zgodne jest stanowisko co do faktu, iż przy opisie zakresu pojęcia jakości życia ważna jest zarówno analiza determinantów obiektywnych, jak i subiektywnych.

Na podstawie różnorodnych definicji w kategorii jakości życia wyróżnia się pewne stałe elementy, takie jak: czynniki obiektywne, czynniki społeczne i czynniki subiektywne. Czynniki obiektywne najczęściej odzwierciedlają dobrobyt materialny, czynniki społeczne mierzone są za pomocą usług społecznych i dostępnej infrastruktury, zaś w ramach czynników subiektywnych przedstawia się pewne ulotne charakterystyki, na przykład: odczucia psychiczne jednostek, satysfakcję, zadowolenie i szczęście (Kędzior 2003).

Celem artykułu jest przedstawienie jakości życia jako kategorii ekonomicznej, ze szczególnym uwzględnieniem jej miejsca w teorii ekonomii i próba systematyzacji pojęć odnoszących się do jakości życia na gruncie nauk ekonomicznych.

INTERDYSCYPLINARNY CHARAKTER JAKOŚCI ŻYCIA

Jakość życia stanowi jedno z najpopularniejszych zagadnień w naukach i dziedzinach życia obejmujących swym zasięgiem ludzką egzystencję.

W psychologii jakość życia stała się pojęciem, dzięki któremu udało się przywrócić odpowiednie proporcje między tym co subiektywne, a tym co obiektywne w życiu ludzi i skierować zainteresowania badaczy na problemy moralne i światopoglądowe człowieka, jego postawy wobec życia i preferowane przezeń systemy wartości. Jedną z szybciej rozwijających się dziedzin psychologii, powstałą na gruncie psychologii humanistycznej, jest tak zwana psychologia pozytywna, obejmująca swoimi zainteresowaniami poszukiwania pozytywnych determinant szczęścia i zadowolenia z życia w opozycji do negatywnych czynników wpływających na brak satysfakcji z życia, poczucie braku szczęścia i niezadowolającą jakość życia (Wnuk, Marcinkowski 2012). Jakość życia w psychologii jest rozumiana najczęściej w kategoriach subiektywnych doznań i przeżyć jednostki, wynikających z doświadczeń życia codziennego, które składają się na poczucie satysfakcji z życia, życiowego doświadczenia czy psychicznego dobrostanu (Tobiasz-Adamczyk 1996).

Socjologia w latach siedemdziesiątych XX wieku była jedną spośród wielu nauk społecznych, która zainteresowała się zagadnieniem jakości życia. W badaniach socjologicznych na plan pierwszy wysuwają się kwestie związane z tzw. potrzebami socjalnymi w stosunku do potrzeb materialnych. W ramach socjologicznego sposobu rozpatrywania tej tematyki funkcjonuje wiele odmian, ale ich wspólnym trzonem jest odzwierciedlenie sposobów i stopnia zaspokojenia różnych potrzeb człowieka (Trzebiatowski 2011).

W naukach medycznych problematyka dotycząca jakości życia związana jest ze wzrostem zainteresowania kosztami opieki zdrowotnej, koniecznością oceny skuteczności i efektywności leczenia. Na ocenę stanu osób chorujących mają wpływ różne cechy, nie tylko ogólny stan zdrowia czy sprawność fizyczna, ale także dobrostan emocjonalny, możliwość uczestnictwa w życiu rodzinnym i społecznym. Dlatego do oceny następstw chorób wprowadzono również ocenę jakości życia. Wymienione przyczyny, jak również starzenie się społeczeństw oraz nowa definicja zdrowia sformułowana przez WHO sprawiły, że w planowaniu i ocenie skuteczności leczenia zaczęto uznawać za konieczne uwzględnienie również subiektywnego punktu widzenia pacjenta. Zgodnie z definicją WHO, zdrowie zaczęto traktować nie tylko jak brak choroby czy ułomności, ale dobrostan fizyczny, psychiczny i społeczny. Nowe ujęcie problemów zdrowotnych, w tym uznanie roli subiektywnej oceny stanu zdrowia, było punktem wyjścia dla szerszego zainteresowania problematyką jakości życia (Papuć 2011). W medycynie próby uściślenia definicji jakości życia doprowadziły do stworzenia nowego pojęcia (Sichipper 1990). Jest to jakość życia uwarunkowana stanem zdrowia: Health Related Quality of Life – HRQoL, oznaczający jakość życia wyznaczoną stanem zdrowia, występującymi chorobami, naturalnym procesem starzenia się. Tak określony zakres pojęcia wskazuje na odmienne znaczenie, jakie ma ono w medycynie, co pociąga za sobą odwoływanie się do odmiennych koncepcji teoretycznych i sposobów definiowania tego terminu na użytek poszczególnych dziedzin medycyny.

Przedstawione przykłady świadczą o istnieniu wielu koncepcji jakości życia w różnych dziedzinach nauki oraz o interdyscyplinarnym charakterze omawianej kategorii, posiadającym wspólne elementy. Pojęcie jakości życia należy do najważniejszych także we współczesnej teorii ekonomii. Łączy się ze wzrostem gospodarczym, rozwojem społeczno-ekonomicznym i dobrobytem społecznym czy ekonomicznym. W związku z tym kategoria ta przeszła ewolucję wraz z rozwojem analiz ekonomicznych.

GENEZA I ROZWÓJ POJĘCIA JAKOŚĆ ŻYCIA

Rozważania nad jakością życia mają długą historię, a samego pojęcia jakości jako pierwszy użył Platon, który określił jakość jako sąd wartościujący wyrażany przez osobę oraz pewien stopień doskonałości (Kolman 2009). Istnieją trzy podejścia do omawianej kategorii w zależności od tego, jakie pojęcie przyjęte jest jako podstawa rozważań. Do tych pojęć należą (Ostaszewicz 2004): szczęście, zasoby i potrzeby. Badania jakości życia skupiają się szczególnie wokół szczęścia i z tego względu przedstawiono bliżej pojęcie szczęścia. Problematykę szczęścia podejmował Arystoteles, który uważał, że zawsze dąży się do szczęścia, nawet gdy wybiera się trudną drogę, a jeśli nie ma szczęścia to znaczy, że dokonano złych wyborów.

W starożytnej Grecji odróżniano dwie koncepcje szczęścia: obiektywną jako dobro najważniejsze oraz subiektywną rozumianą w sensie psychologicznym jako rodzaj radosnego i intensywnego przeżycia. Pierwsza koncepcja szczęścia nosi nazwę eudajmonia, która oznacza przychylność sił nadprzyrodzonych (*eu* – dobro, *daimon* – duch miejsca). W tym sensie szczęście definiowane jest jako pełne i trwałe zadowolenie dotyczące całości życia.

Drugą koncepcję stanowi subiektywne pojęcie szczęścia określane mianem hedonizmu (*hedone* – przyjemność). Takie podejście reprezentował Epikur. Epikureizm zakładał, że dobro równa się przyjemności i dlatego życie szczęśliwe to życie, w którym suma doznanych przyjemności jest większa niż suma cierpienia. Epikurejczycy ustanowili przyjemność celem ostatecznym i przyjęli, że jest ona najlepszym kryterium oceny dokonywanych wyborów.

Według Hipokratesa szczęście to umiejętność osiągnięcia równowagi wewnętrznej, a więc zależności pomiędzy tym co otacza ludzi a indywidualnym sposobem życia. Problematyka ta odnosiła się przede wszystkim do aspektów pozaekonomicznych – moralno-etycznych, religijnych i filozoficznych (Becla, Czaja 2003). Życie rozpatrywało się jako dobre lub złe, radosne lub smutne, szczęśliwe lub nieszczęśliwe, czyli hierarchizowało się jakość życia opartą na przeciwieństwach, dokonując jej wartościowania.

W średniowieczu o szczęściu pisali św. Augustyn i św. Tomasz. Święty Augustyn głosił, że szczęście tak naprawdę możliwe jest dopiero w życiu pozaziemskim. Według Świętego Tomasa celem dążeń człowieka jest szczęście, czyli prawdziwe poznanie Boga. Warunkiem szczęścia było także utrzymanie równowagi między tym co cielesne, a tym co duchowe; zadanie to możliwe było do osiągnięcia tylko wtedy, gdy człowiek postępował zgodnie z zaleceniami swego rozumu. Najpełniejszego przeglądu koncepcji szczęścia dokonał W. Tatarkiewicz, który definiuje szczęście jako pełne i trwałe zadowolenie z całości życia (Michoń 2010).

Jakość życia można rozważać nie tylko w aspekcie wartościowym, ale także opisowym, wskazując cechy jakimi powinna się ona charakteryzować. Jakość życia może być opisana za pomocą wielu cech, jest zatem kategorią złożoną, może określać naturę lub też wybrane cechy

obiektu. To dualne podejście do jakości życia pozwoliło na wyodrębnienie dwóch wymiarów jakości życia (Ostasiewicz 2004; Kryk, Włodarczyk-Śpiewak 2006):

- komparatywnego (oceniającego, wartościującego) oraz
- deskryptywnego (opisującego, niewartościującego).

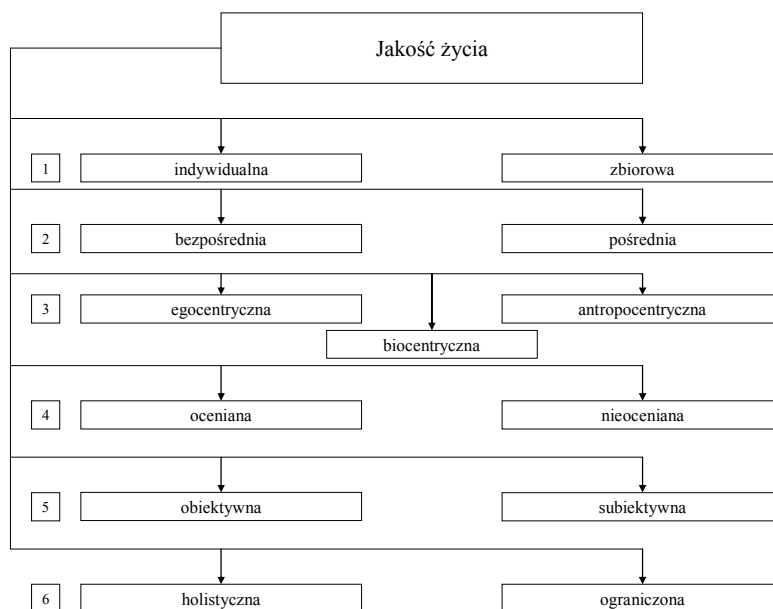
Deskryptywna (opisowa) jakość życia to zbiór cech, których wartości opisują naturę życia, jego różne przejawy. Interpretacja *komparatywna jakości życia* przyporządkowuje pytaniu: „jakie jest życie (obiekt)?”, treści „jaka jest ocena życia (obiektu)?”. Można wyróżnić dwie jej odmiany (Borys, Rogala 2008):

- pozytywną ocenę (wyraz uznania dla życia, jego użyteczności, wysokiego stopnia zaspokojenia potrzeb itp.),
- ogólnie ocenę jakości życia, która może być pozytywna lub negatywna (niska, średnia, wysoka jakość życia, lepsza, gorsza, bardziej rozwinięta, mniej rozwinięta) – sformułowania te stanowią sens i przejaw interpretacji wartościującej.

Obok typologii niewartościującej i wartościującej w literaturze przedmiotu można znaleźć klasyfikacje jakości życia przeprowadzone według różnych kryteriów (Borys 2008):

1. zakresu i liczby aspektów,
2. obiektywności pomiaru,
3. liczby obiektów,
4. bezpośredniości powiązania badań z rzeczywistą jakością życia,
5. zrównoważenia aspektów jakości życia,
6. ujawniania w jakości życia systemu wartości.

Klasyfikacje jakości życia przedstawiono na rysunku 1.

Rys. 1. Typologia jakości życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Borys 2008).

Dokonując badania jakości życia w kategorii np. indywidualnej, bada się różne sfery życia jednostki, które postrzegane są obiektywnie i subiektywnie. Natomiast zbiorowa jakość życia to

ocena na podstawie danych pochodzących ze statystyki publicznej. Podobna sytuacja występuje w ocenie bezpośredniej i pośredniej jakości życia. Bezpośrednia jakość życia to obraz tej kategorii pochodzący z badań ankietowych, a pośrednia – z danych statystyki publicznej. Jakość życia w aspekcie wartościującym również znajduje odzwierciedlenie w obiektywnej i subiektywnej ocenie. Poziom życia, standard życia czy warunki życia przekładają się na obiektywny obraz jakości życia, a percepcja poziomu życia stanowi subiektywny poziom jakości życia. Ocena jakości życia w odniesieniu do kryterium obiektywności, które ujmuje obiektywną i subiektywną jakość życia, pozwala na kompleksową ocenę analizowanej kategorii. Podział według kryterium obiektywności ma istotne znaczenie nie tylko w sensie poznawczym, ale także wykazuje swoją przydatność w praktyce badań jakości życia. Z tego powodu typologia jakości życia według kryterium obiektywności zostanie szczegółowiej scharakteryzowana.

Obiektywna jakość życia jest zbliżona znaczeniowo do pojęcia warunków życia (lub poziomu życia, standardu życia czy – choć jest to ujęcie zawężające – stopy życiowej), które oznaczają „całościowy obraz warunków o charakterze infrastrukturalnym w jakich żyje społeczeństwo (grupy społeczne, gospodarstwa domowe i jednostki). Wiążą się one głównie z (Słaby 2007):

- kondycją materialną,
- zabezpieczeniem egzystencjonalnym,
- zabezpieczeniem środowiskowym życia jednostek.

Można przyjąć, że obiektywna jakość życia to zbiór (wektor) obiektywnych faktów jakościowych (obiektywnych form zaspokajania potrzeb człowieka) charakteryzujących różne aspekty życia człowieka, czyli bez ich oceny porównawczej lub psychologicznej.

Pomiar tej jakości dokonywany jest za pomocą wskaźników obiektywnych, występujących najczęściej w formie naturalnych miar natężenia (ilościowych lub wartościujących). Obiektywna jakość życia obejmuje takie zagadnienia, jak (Czapiński, Panek 2009):

- sytuację dochodową gospodarstwa domowego i sposób gospodarowania dochodami,
- wyżywienie,
- zasobność materialną gospodarstwa domowego, w tym wyposażenie w nowoczesne technologie komunikacyjne (telefon komórkowy, komputer, dostęp do Internetu),
- warunki mieszkaniowe,
- pomoc społeczną, z jakiej korzysta gospodarstwo domowe,
- kształcenie dzieci,
- uczestnictwo w kulturze i wypoczynek,
- korzystanie z usług systemu ochrony zdrowia,
- sytuację gospodarstwa domowego i jego członków na rynku pracy,
- ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność i inne aspekty wykluczenia społecznego.

Subiektywna jakość życia to zestaw ocen obiektywnych faktów jakościowych (ocen stopnia zadowolenia z różnych obiektywnych form zaspokajania potrzeb człowieka) charakteryzujących różne aspekty życia człowieka i pochodzących ze skali psychologicznej.

Subiektywna jakość życia komentowana jest też często w kontekście sposobu życia czy stylu życia. W literaturze jest wiele definicji tej kategorii, w których istnieje jednak zgodność, że jest ona związana z subiektywnym postrzeganiem własnego życia w ramach określonego

systemu wartości i w określonych warunkach społecznych, gospodarczych i politycznych. Zakres subiektywnej jakości życia obejmuje takie zagadnienia, jak (Czapiński, Panek 2009):

- ogólny dobrostan psychiczny (w tym: wolę życia, poczucie szczęścia, zadowolenie z życia, brak symptomów depresji psychicznej),
- zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia,
- subiektywną ocenę materialnego poziomu życia,
- różne rodzaje stresu życiowego (w tym: stres administracyjny związany z kontaktami z administracją publiczną, stres zdrowotny, stres rodzicielski, stres finansowy, stres pracy, stres ekologiczny, stres małżeński, stresowe wydarzenia losowe jak: napad, włamanie, aresztowanie,
- objawy somatyczne (miara dystresu, traktowana jako ogólna miara stanu zdrowia),
- strategie radzenia sobie ze stresem,
- korzystanie z systemu opieki zdrowotnej,
- finanse osobiste (w tym: dochody osobiste i zaufanie do instytucji finansowych),
- system wartości, styl życia oraz indywidualne zachowania i nawyki (m.in. palenie papierosów, nadużywanie alkoholu, używanie narkotyków, praktyki religijne),
- postawy i zachowania społeczne, w tym kapitał społeczny,
- wsparcie społeczne,
- zachowania i postawy obywatelskie,
- korzystanie z nowoczesnych technologii komunikacyjnych – komputera, Internetu, telefonu komórkowego,
- sytuację na rynku pracy i karierę zawodową,
- problemy osób niepełnosprawnych.

Subiektywna jakość życia to poziom szczęścia ze stopnia zaspokojenia jego różnorodnych potrzeb, lub inaczej – poziom szczęścia z posiadanej jakości opisowej. Jakość życia jest związana z poszukiwaniem „dobrego”, godnego życia, w którym potrzeby konsumpcyjne byłyby zaspokajane w takim samym stopniu co potrzeby psychologiczne.

Kryteria definiowania jakości życia jako dobra nieekonomicznego zostały określone w latach 20. XX wieku, ale podnoszenie jakości życia jako cel społeczny zdefiniowano dopiero w latach 70. XX wieku. Kryteria jakości życia zostały wprowadzone, omówione i mierzone początkowo w Stanach Zjednoczonych, a następnie w Europie. W Stanach Zjednoczonych kładło się nacisk na badanie subiektywnych aspektów jakości życia. W Europie, zwłaszcza w Skandynawii, podkreślano obiektywne warunki życia społeczeństwa. Subiektywna jakość życia składa się z dwóch podejść. Jedno zakłada pozytywne strony opisywane jako satysfakcję z życia i szczęście, drugie zaś negatywne, które przekłada się na zmęczenie, niepokoje, lęki. Oba te podejścia mają wpływ na przyszłość oraz oczekiwania ludzi (Glatzer 2006). Na obiektywną jakość życia składają się: warunki osobiste człowieka, rodzina i gospodarstwo domowe, sąsiedztwo, społeczność, naród, związki ponadnarodowe, ochrona środowiska.

Podobnie definicja Światowej Organizacji Zdrowia uwzględnia aspekt obiektywny i subiektywny, gdyż za jakość życia uważa „*sposób postrzegania przez jednostki ich pozycji życiowej w kontekście kulturowym i systemu wartości, w którym żyją, oraz w odniesieniu do ich zadań, oczekiwań i standardów wyznaczonych uwarunkowaniami środowiskowymi. Zatem jakość życia to tyle, co kompleksowy sposób oceniania przez jednostkę jej zdrowia fizycznego, stanu emocjonalnego, samodzielności w życiu i stopnia niezależności od otoczenia, a także osobistych wierzeń i przekonań*” (Tobiasz-Adamczyk 1999).

Za prekursora badań nad jakością życia uważa się Campbella. W 1971 roku wraz z Conversem i Rodgersem zainicjował on w Stanach Zjednoczonych program badawczy, którego celem był pomiar zadowolenia z własnego życia w populacji mieszkańców Stanów Zjednoczonych. O ile jednak we wcześniej realizowanych tego typu badaniach szukano elementarnych składników wchodzących w skład ogólnego zadowolenia z życia oraz poszukiwano obiektywnych i uniwersalnych wyznaczników tego parametru, to Campbella interesował subiektywny poziom zadowolenia ludzi, jakość życia zorganizowanej społeczności, ale nie jednostki, aby móc oceniać zmiany dokonujące się w życiu ludzi. Campbellowi i jego współpracownikom udało się opracować narzędzie pomiarowe, które pozwalało na pomiar globalnego wskaźnika jakości życia, poprzez zsumowanie ocen konkretnych sfer życia człowieka. Było ono łatwe w użyciu, umożliwiało badanie dużych grup ludzi, ale posiadało też podstawowe cechy psychometrycznego narzędzia pomiarowego, tj. było wystandaryzowane, rzetelne i trafne. Badania Campbella wzbudziły większe zainteresowanie problematyką jakości życia w Stanach Zjednoczonych, przyczyniły się też do ugruntowania przekonania, że życie ludzkie powinno być ujmowane holistycznie, ponieważ jego przebieg zależy nie tylko od właściwości samego człowieka (biologicznych, psychicznych i społecznych), ale także od środowiska, w jakim ten człowiek się znajduje.

Na podstawie swoich badań Campbell wysnuł wniosek, który mówi, iż nie istnieje jednoznaczny związek między obiektywnymi parametrami jakości życia a poziomem zadowolenia z niego. W żadnym przypadku nie można założyć, że obiektywnej poprawie jakości życia towarzyszy zwiększone odczucie szczęścia (powodzenia, zadowolenia, satysfakcji). W wielu przypadkach niezadowolenie z obiektywnych warunków wydaje się wzrastać w tym samym okresie, w którym te warunki ulegają poprawie pod każdym względem i według wszystkich kryteriów; rozbieżność ta ma ogromne znaczenie społeczne i polityczne implikacje (Campbell 1976).

W literaturze polskiej można spotkać wiele określeń odnoszących się do kategorii jakości życia. Charakteryzują się one dużą różnorodnością. Jakość życia jest, w ramach tych określeń, ujmowana w szerszym lub węższym zakresie, ilościowym lub jakościowym, w zależności od celu postawionego przez badacza. Według Bywalca (1991), „zakres jakości życia jest bardzo duży; od zrozumienia jej jako dobrobytu czy konsumpcji aż po niekwantyfikalne stany osobistego zadowolenia, satysfakcji czy wręcz szczęścia, płynące właśnie z konsumpcji, korzystania ze środowiska przyrodniczego, dobrego stanu zdrowia, pomyślności w życiu, pozycji zawodowej itp.”. Na tej podstawie autor podał następującą definicję: „jakość życia to stopień satysfakcji (zadowolenia) człowieka (społeczeństwa) z całokształtu swej egzystencji. Jest więc swoistą sumą indywidualnego lub zbiorowego odczucia istniejących warunków życia i zarazem ich oceną”. Natomiast Słaby (2007) określiła jakość życia jako te wszystkie elementy bytu człowieka, które są związane z faktem jego istnienia, bycia kimś i odczuwania różnych stanów emocjonalnych wpływających np. z faktu posiadania rodziny, kolegów, przyjaciół. Autorka podkreśla, że jakość życia powinno określać się głównie za pomocą wskaźników subiektywnych, które informują o tym, jak postrzegany i oceniany jest przez poszczególne osoby lub grupy społeczne stan wydatków, konsumpcji czy struktura dochodów itp.

Niektórzy autorzy podkreślają konieczność ujmowania jakości życia w aspekcie obiektywnym i subiektywnym. Taką koncepcję prezentuje Sęk (1993), która jakość życia ujmowaną obiektywnie traktuje jako zespół warunków życia człowieka, obiektywne atrybuty świata

przyrody, przedmiotów i kultury oraz obiektywnie oceniane atrybuty człowieka związane z poziomem życia i pozycją społeczną. Wśród obiektywnych wyznaczników jakości życia wymienia także strukturę organizmu człowieka i poziom jego układów biologicznych, czyli zdrowia. Jakość życia rozpatrywana natomiast w wymiarze subiektywnym jest – zdaniem autorki – rezultatem wewnętrznych procesów wartościowania różnych sfer życia i życia jako całości. To wartościowanie zależy od struktury potrzeb i indywidualnego systemu wartości, a w szczególności od indywidualnego pojęcia sensu życia. W raporcie Stiglitz¹ jakość życia jest pojęciem szerszym od pojęcia ekonomicznych warunków życia. Obejmuje pełny zakres czynników, które wywierają wpływ na ocenę stanu materialnego i psychicznego człowieka. W odróżnieniu od cech określających materialne warunki życia, takich jak: wysokość dochodów, wartość świadczeń otrzymywanych bezpłatnie, zasoby majątkowe, warunki mieszkaniowe itp., w ocenie pozostałych czynników określających jakość życia (stan zdrowia, zadowolenie z posiadanego wykształcenia, z wykonywanej pracy, powodzenie w życiu rodzinnym, zadowolenie ze sposobu spędzania wolnego czasu, poczucie bezpieczeństwa materialnego, ocena zagrożeń ze strony innych ludzi, środowiska itp.) ogromną rolę odgrywają badania ujawniające subiektywne oceny każdego czynnika jakości życia przez poszczególne osoby. Przykładem podobnych badań są prowadzone w Polsce (w 2000, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011 roku) badania warunków i jakości życia Polaków w ramach badania pn. *Diagnozy społecznej*.

JAKOŚĆ ŻYCIA W TEORII EKONOMII

Dyskusja o jakości życia stała się względnie szybko przedmiotem zainteresowania człowieka. Z wcześniejszych rozważań wynika, iż miała ona raczej socjologiczny czy też psychologiczny charakter, co można zaobserwować w koncepcjach utylitarystycznych J. Benthama², który głosi, iż szczęście wielu ludzi jest ważniejsze niż szczęście jednostkowe; szczęście natychmiastowe powinno zostać „odłożone”, jeśli prowadzi do większego szczęścia w przyszłości. Zwolennikiem tej doktryny był filozof J. Mill, zaś jego syn J.S. Mill przedstawił swoją teorię utylitarysty w książce pt. *Utylitarianism*, opublikowanej w 1863 roku. W przeciwieństwie do Benthama był zwolennikiem utylitarysty pośredniego, bardziej zorientowanego na reformę instytucji, reguł postępowania, ludzkich charakterów itp. Do benthamowskiej etyki przyjemności wprowadził różnice jakościowe, wprowadzając przyjemności niższego i wyższego rzędu (Bremond i in. 2005). Doktryna utylitarysty stanowi podstawę ekonomii dobrobytu, która wyodrębniła się na przełomie wieków XIX i XX jako grupa teorii, w których zasadniczym elementem jest ustalenie zasad optymalnego podziału wytworzonego produktu zarówno z indywidualnego, jak i ogólnego (społecznego) punktu widzenia. Pierwszym, klasycznym zastosowaniem doktryny utylitarysty w ekonomii było dzieło *Bogactwo narodów*, opublikowane

¹ Jest to Raport Komisji w sprawie pomiaru efektywności ekonomicznej i postępu społecznego opublikowany w 2009 r. Na czele 25-osobowej Komisji stanął laureat Nagrody Nobla z 2001 r., profesor Uniwersytetu Columbia Joseph E. Stiglitz, były doradca Białego Domu oraz główny ekonomista Banku Światowego. Jego doradcą mianowano ekonomistę indyjskiego Amartya Sena, laureata Nagrody Nobla w 1998 r., profesora Uniwersytetu Harvarda. Raport adresowany jest głównie do polityków wysokiego szczebla, którzy w warunkach kryzysu powinni bardziej koncentrować swoje wysiłki na poprawie warunków życia ludności oraz na zapewnieniu bardziej wszechstronnego postępu społecznego obecnemu i przyszłym pokoleniom (Szukielojć-Bieńkuńska, Walczak 2011).

² Bentham używał „użyteczności” jako wskaźnika szczęścia, zadowolenia lub natężenia spełnienia pragnień. Im częściej pragnie się jakiegoś dobra, tym bardziej jest ono użyteczne. W tym sensie dobra codziennego użytku mają największą użyteczność (Łyka 2009).

w 1776 roku przez Adama Smitha. Jedno z podstawowych twierdzeń ekonomii dobrobytu, nazywane zasadą „niewidzialnej ręki”, głosi, że każda jednostka, egoistycznie dążąc do zaspokojenia tylko własnych interesów, jest wiedziona – jakby przez niewidzialną rękę – do osiągnięcia najwyższego dobra dla wszystkich (Samuelson, Nordhaus 2004).

Teoria dobrobytu wywodzi się z dwóch głównych nurtów: z neoklasycznej ekonomii Marshalla³ i Pigou'a⁴ oraz z matematycznej szkoły lozańskiej rozwijanej głównie przez Pareto i Barone'a. Ekonomia dobrobytu przeżywała okres renesansu w latach 60. XX wieku. Wiązało się to z rozszerzeniem w tym okresie polityki interwencyjnej państwa. Samuelson i Galbraith twierdzili, że mechanizm rynkowy nie zapewni właściwej podaży dóbr i usług publicznych w takim zakresie jak: oświata, ochrona zdrowia, transport publiczny, naturalne środowisko człowieka i dlatego niezbędna jest w tych obszarach korekcyjna działalność człowieka.

Doświadczenia rozwoju XX wieku przyczyniły się do dalszego sposobu interpretacji pojęcia dobrobytu oraz jakości życia. Kategoria jakość życia pojawiła się w drugiej połowie XX wieku jako pojęcie ekonomiczne. Nadal wzbudza wiele zainteresowania. Można wyróżnić trzy skrajne ujęcia tej kategorii (Becla, Czaja 2003):

- tradycyjne, sprowadzające jakość życia do jego materialnego wyposażenia,
- skrajnie spirytualistyczne, akcentujące wymiar duchowy (pozamaterialny) jakości życia (np. w głębokiej ekologii),
- łączące podejścia akcentujące rozumienie jakości życia kompleksowo (wieloaspektowo) i funkcjonalnie, jako procesu znoszenia ograniczeń i osiąganie wolności (odpowiednich wyborów).

Pierwsze ujęcie obejmuje różne liberalne i dalekie od liberalizmu (np. socjalistyczne, katolickie) koncepcje wyrażane wewnątrz głównego nurtu współczesnej ekonomii (od neoklasycznej do koncepcji socjalistycznej). Drugą grupę tworzą koncepcje ekologiczne, religijne czy społeczne wizje antyglobalistów. Trzecia grupa to koncepcje neoliberalne oraz ujęcie Sena⁵.

Koncepcja dobrobytu i jakości życia, według Sena, jest nowym spojrzeniem na tę problematykę, która została przez niego przedstawiona m.in. w książce *Development as Freedom*⁶. Dla Sena rozwój to wolność, bardzo szeroko rozumiana, nie tylko jako swoboda działania, ale jako możliwość dokonywania autentycznego i autonomicznego wyboru sposobu życia. Takie ujęcie przeniósł na kategorię jakości życia (rys. 2), która zależy od kilku determinant:

- swobód politycznych,
- sposobności ekonomicznych i wolnego rynku,
- możliwości społecznych,
- gwarancji jawności,
- zabezpieczeń społecznych.

Według Sena, rozwój to proces poszerzania wolności, którą cieszą się ludzie. Wolność może być traktowana z perspektywy aksjologicznej (jako wartość sama w sobie) oraz skuteczności, na jaką wolność przekłada się w działaniach ludzkich. Jednym z mechanizmów regulujących poziom jakości życia jest rynek, ale istotne znaczenie mają także tradycja oraz kultura. Wolność, zdaniem Sena, odgrywa konstruktywną rolę tworzącą cel rozwoju oraz instrumen-

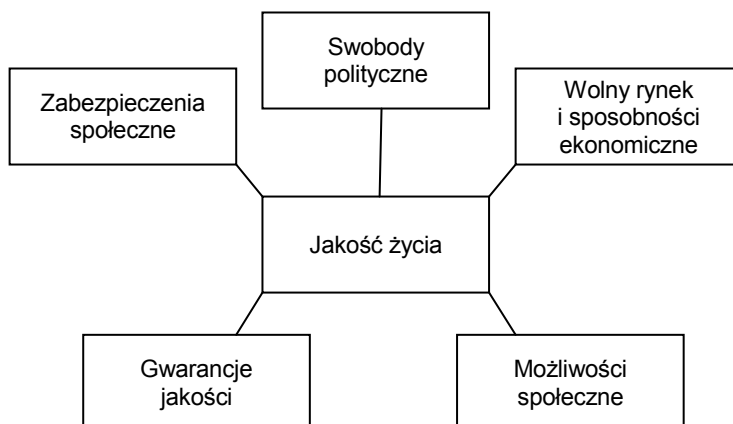
³ Alfred Marshall stworzył w 1890 roku teorię ekonomiczną, w której rozszerzył pojęcie nadwyżki konsumenta na wszystkich członków danej społeczności.

⁴ Arthur C. Pigou był kontynuatorem myśli Marshalla i upowszechnił pojęcie ekonomii dobrobytu (*economics of welfare*).

⁵ Informacje dotyczące życia i twórczości A. Sena można znaleźć m.in. w (Rene 2007).

⁶ Została ona wydana w 1999 roku i opublikowana w języku polskim w 2002 pod tytułem „Rozwój i wolność”.

talną, jako narzędzie wspierające te wartości. To dualne podejście podkreśla znaczenie wolności jako idei wpływającej na jakość życia (Sen 2002).

Rys. 2. Uwarunkowania jakości życia według A. Sena

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Becla, Czaja 2003).

Sen dokonał naukowej krytyki utilitaryzmu, wykazując, że nie może on w żadnej postaci stanowić podstawy etyki społecznej i nie może być użyty do oceny jakości życia. Pojęcie użyteczności może być interpretowane:

- jako stan umysłu (wartościowy przedmiot sam w sobie),
- instrumentalnie (instrument służący do oceny np. jakości życia).

Oprócz tego użyteczność znajduje odzwierciedlenie jako (Ostasiewicz 2004):

- przyjemność (szczęście),
- spełnienie pożądania,
- kategoria wyboru.

Krytykę pojęcia użyteczności Sen przeprowadził w ramach cyklu tzw. wykładów Tannera o wartościach ludzkich. Użyteczność, według Sena, jest rozumiana dwojako jako:

- obiekt abstrakcyjny mający wartość sam w sobie oraz
- narzędzie wartościowania innych obiektów.

W wykładach tych Sen formułuje swoje własne podejście do zagadnienia pomiaru dobrobytu, nie tylko ekonomicznego, czyli także jakości życia.

Sen proponuje nowe podejście do jakości życia, która według niego jest w bytowaniu a nie w posiadaniu dóbr. Jako ocenę jakości życia można przyjąć możliwości korzystania przez człowieka z posiadanych dóbr w celu godnego bytowania, które zostało nazwane przez Sena funkcjonowaniem. Z punktu widzenia tej teorii ważniejsza jest możliwość posiadania dobra czy też korzystania z niego aniżeli samo dobro lub też samo korzystanie z niego. Jednym z ważniejszych dóbr jest właśnie wolność. Dobra mają umożliwić człowiekowi jego funkcjonowanie, czyli bycie, i z tego punktu widzenia powinny być oceniane, czyli z punktu widzenia bytowania ludzkiego.

Szerokie ujęcie jakości życia, według Sena, pozwala na:

- analizowanie problemów rozwoju społeczno-gospodarczego i jakości życia zarówno w krajach rozwiniętych, jak i zacofanych ekonomicznie,
- nowe spojrzenie na jakość życia i lepsze zrozumienie jej istoty,
- możliwość wypracowania nowych strategii, które doprowadzą do zadowalającego poziomu jakości życia.

Duże znaczenie dla wolności i jakości życia ma, według Sena, informacja, która może posiadać stymulujący wpływ na omawianą kategorię.

Krytyczne podejście do utilitaryzmu reprezentował także amerykański filozof J. Rawls. W swoim dziele *Teoria sprawiedliwości* przedstawia filozoficzną koncepcję jakości życia, której podstawę stanowią dobra pierwotne. Dobro ludzkie to działania i cele, które mają wpływ na życie człowieka. Natomiast dobra pierwotne to wolność i prawa, możliwości i uprawnienia, dochód i bogactwo, a przede wszystkim poczucie własnej wartości (Ostasiewicz 2004).

J. Rawls odrzuca koncepcję społeczeństwa jako masy i traktuje je jako związek silnych powiązań społecznych. Promuje także funkcje sprawiedliwości społecznej oraz pojęcie sprawiedliwości jako równości. Jednak ta koncepcja nie znalazła zastosowania do oceny jakości życia.

Jakość życia jako kategoria badawcza ma interdyscyplinarny charakter, a w drugiej połowie XX wieku stała się przedmiotem zainteresowania ekonomistów. Również szczęście⁷, będące teoretyczną podstawą rozważań nad jakością życia, obok zasobów i potrzeb, do drugiej połowy XX wieku było domeną prawie wyłącznie filozofów. Na warsztaty badawcze psychologów i socjologów trafiło dopiero w latach 60. ubiegłego wieku jako istotny składnik ogólniejszego konstruktów – dobrostanu psychicznego i jakości życia. Zaczęto szukać odpowiedzi na pytanie: od czego zależy dobrostan psychiczny? Ekonomiści brali pod uwagę pieniądze i w nich dopatrywali źródła szczęścia. W wyniku fuzji ekonomii i psychologii pojawiły się badania dotyczące wzajemnych relacji między dwoma głównymi celami dążeń człowieka: bogactwem i szczęściem (Czapiński 2012).

Badania w tym zakresie przyczyniły się do rozwoju *ekonomii szczęścia* (*economics of happiness*), w ramach której badacze dokonują porównań poziomu szczęścia w różnych okresach i różnych krajach. Ponadto badają przyczyny, które sprawiają, że ludzie są zadowoleni (lub niezadowoleni) z życia. Uważano, że skoro zamożność determinuje wyższą jakość życia, pieniądze powinny dawać szczęście, a dobrobyt psychiczny powinien rosnać w miarę bogacenia się. W 1974 roku Easterlin⁸ opublikował artykuł zatytułowany *Czy wzrost ekonomiczny zwiększa pomyślność ludzi?*, w którym zawarł tezę, że wzrost zamożności społeczeństwa nie zwiększa dobrostanu obywateli. Stwierdzenie to nazywane jest paradoksem Easterlina. Paradoks Easterlina stał się przedmiotem wielu analiz i opracowań, w których zjawisko to jest tłumaczone między innymi za pomocą terminu „widocznej konsumpcji” (*conspicuous consumption*) używanego przez Veblena. Według Veblena, ludzie dążą do uwidocznienia swojego statusu za pomocą owej „widocznej konsumpcji”, która pozwala ludziom odróżnić się od innych. Ekonomia tradycyjna oparta jest na założeniu, że człowiek kieruje się w życiu egoistyczną zasadą maksymalizacji przyjemności (użyteczności). Zatem im ktoś bogatszy, tym bardziej powinien być szczęśliwy. Brak związku między zamożnością a poczuciem szczęścia był jednym z najbardziej zaskakujących odkryć w dziejach ekonomii. Od czasów

⁷ W historii rozważań nad szczęściem obecne są dwa nurty. Jeden, zwany hedonistycznym, nawiązuje do szkoły cyrenajskiej (IV w. p.n.e.), drugi, eudajmonistyczny, do arystotelesowskiej definicji dobrego życia. Zwolennicy podejścia hedonistycznego nie wnikają w to, jakie cele i w jaki sposób człowiek je realizuje. Istotne jest dla nich tylko, czy jest on ze swego życia zadowolony i czy daje mu ono więcej radości niż bólu. Miarą dobrego życia jest bilans przyjemności i przykrości. Dla Arystotelesa, a zwłaszcza dla stoików, szczęście utożsamiane z eudajmonią nie wiązało się z bilansem przyjemności i przykrości. Jego miarą mają być nie pozytywne doznania emocjonalne, lecz osiągnięcie tego co warte jest starań, co daje poczucie sensu życia, niezależnie od doznanych cierpień i zawodów (Czapiński, Panek 2011).

⁸ Zainteresowania naukowe Richada A. Easterlina dotyczą m.in. takich zagadnień, jak: rozwój gospodarczy, wzrost gospodarczy a szczęście, szczęście w okresie przejściowym od socjalizmu do kapitalizmu, szczęście a cykl życia.

J. Benthama i narodzin utilitaryzmu w XIX wieku ekonomiści byli przekonani, że wzrost użyteczności wprost przekłada się na wzrost szczęśliwości (Polowczyk 2010).

W wielu wysoko rozwiniętych krajach (np. USA, Japonii czy Wielkiej Brytanii) trudno dostrzec znaczące zmiany w zagregowanym poczuciu szczęścia czy zadowoleniu z życia mieszkańców w okresie nawet kilkudziesięciu lat, mimo znacznego w tym czasie wzrostu gospodarczego mierzonego PKB na osobę. Nie we wszystkich jednak krajach dynamika dobrostanu różni się ze wzrostem ekonomicznym mierzonym PKB na osobę (Czapiński 2012, s. 68). Związek taki stwierdzono np. w Meksyku i na Filipinach. Podobna sytuacja wystąpiła we wschodnich Niemczech po zjednoczeniu. Od 1991 roku zadowolenie z życia mieszkańców wschodnich krajów związkowych rosło systematycznie w tempie wzrostu ich realnych dochodów. Również w Polsce w minionych 20 lat PKB w wartościach realnych i zadowolenie z życia Polaków rosły w podobnym tempie, osiągając w 2011 roku około 200% wielkości z 1992 roku (Czapiński 2012).

Podważana przez wielu badaczy teza Easterlina o tym, że bogacenie się wszystkich bez zmiany społecznej struktury zamożności nikogo nie uszczęśliwia, wydaje się trafna w odniesieniu jedynie do tych krajów, które przekroczyły już pewien próg zamożności.

Ukazanie się artykułu Easterlina wywołało dyskusję na temat związków między ekonomicznym i psychicznym dobrostanem. Pojawiło się wiele publikacji, w których zajmowano się tym problemem, prowadząc także w wielu krajach badania empiryczne⁹.

PODSUMOWANIE

Rozważania dotyczące jakości życia prowadzone są przez badaczy różnych dziedzin. Na gruncie każdej z nauk powstaje wiele koncepcji jakości życia. W drugiej połowie XX wieku jakość życia stała się przedmiotem zainteresowania ekonomistów i jednym z ważniejszych pojęć w teorii ekonomii. Wynika to z powiązania ze wzrostem gospodarczym, rozwojem społeczno-ekonomicznym i dobrobytem społecznym i ekonomicznym. Jakość życia współczesnego człowieka nie ogranicza się wyłącznie do sfery materialnej (MIEĆ), lecz jest rozumiana jako stopień zaspokajania ogółu potrzeb ludności, także tych o charakterze duchowym i społecznym (BYĆ). Wśród wielu koncepcji jakości życia na uwagę zasługuje, przedstawiona w pracy, koncepcja laureata Nagrody Nobla A. Sena, według której jakość życia jest uwarunkowana swobodami politycznymi, funkcjonowaniem wolnego rynku, sposobnościami ekonomicznymi i możliwościami społecznymi.

Współczesne badania nad jakością życia dowodzą jej ścisłego związku z wieloma pojęciami i nadają jej złożony charakter. Podejmowane są działania usystematyzowania wiedzy na temat jakości życia i utworzenia definicji jakości życia wspólnej dla wielu dziedzin nauki, dzięki czemu można by wzbogacić analizy jakości życia i konstruować narzędzia badawcze.

PIŚMIENNICTWO

- Becla A., Czaja S.** 2003. Problem jakości życia i dobrobytu w teorii ekonomii (w kontekście badań A. Sena), w: *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii*. Red. J. Tomczyk-Tolkacz, Jelenia Góra. Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, 133–144, ISBN 83-7349-022-1.
- Borys T.** 2008. Propozycja siedmiu typologii jakości życia, *Gospodarka a Środowisko*, nr 9, Wrocław. Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego, ISSN 1899-3192.

⁹ Informacje dotyczące badania powiązań między zamożnością ludzi i ich dobrostanem psychicznym można znaleźć np. w pracy (Czapiński 2012).

- Borys T., Rogala P.** 2008. Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe, Warszawa. Wydawca: Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju. ISBN 978-83-926200-2-0.
- Bremond J., Couet J., Salort M.** 2005. Kompendium wiedzy o ekonomii, Warszawa. Wydaw. Nauk. PWN, ISBN 978-83-01-14713-6.
- Bywalec C.** 1991. Wzrost gospodarczy a poziom życia społeczeństwa polskiego, Monografie i Syntezy, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji. Warszawa.
- Campbell A.** 1976. Subjective measures of well – being, *American Psychologist*, nr 2.
- Czapiński J., Panek T.** 2009. Diagnoza społeczna, Warunki i jakość życia Polaków. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. Warszawa.
- Czapiński J.** 2012. Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa, Warszawa. Nauka nr 1, 51–88.
- Glatzer W.** 2006. Conditions and Criteria for Improving Quality of Life, w: *Towards Quality of Life Improvement*, Red. W. Ostasiewicz, The Publishing Mouse of the Wrocław University of Economics, 9–32, Wrocław.
- Kędzior Z.** 2003. Metodologiczne aspekty badania jakości życia, w: *Jakość życia w regionie*. Red. J. Karwowski, Szczecin, Uniwersytet Szczeciński, ISBN 83-85809-81-3.
- Kolman R.** 2009. Kwalitologia. Wiedza o różnych dziedzinach jakości, Warszawa, Wydaw. Placet, ISBN 978-83-7488-133-3.
- Kryk B., Włodarczyk-Śpiewak K.** 2006. Wybrane aspekty jakości życia na przykładzie województwa zachodniopomorskiego, w: *Zachowania rynkowe gospodarstw domowych i przedsiębiorstw w okresie transformacji systemowej w Polsce*. Red. D. Kopycińska. Szczecin. Katedra Mikroekonomii, 95–110.
- Łyka J.** (red.) 2009. Wybrane modele matematyczne w ekonomii. Wrocław, Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. ISBN 978-83-7695-052-5.
- Michoń P.** 2010. Ekonomia szczęścia. Wydaw. Harasimowicz, Poznań. ISBN 978-83-89245-40-X.
- Ostasiewicz W.** 2004. Ocena i analiza jakości życia, Wydaw. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. ISBN 83-7011-682-5.
- Papuć E.** 2011. Jakość życia – definicje i sposoby jej ujmowania, *Current Probl. Psych.*, 12 (2), 141–145.
- Polowczyk J.** 2010. Elementy ekonomii behawioralnej w dziełach Adama Smitha, *Ekonomista*, nr 4, 493–521.
- Rene L.** 2007. 12 ikon ekonomii od Smitha do Stiglitz. Warszawa, Studio Emka, ISBN: 978-83-60652-18-3.
- Samuelson P.A., Nordhaus W.D.** 2004. Ekonomia, t. 1. Warszawa. Wydaw. Nauk. PWN, ISBN 978-83-01-14988-8.
- Sęk H.** 1993. Jakość życia a zdrowie. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, z. 2, 110–116.
- Sen A.** 2002. Rozwój i wolność. Poznań, Zys i s-ka, ISBN 83-7298-188-4.
- Sichipper H.** 1990. Quality of life: Principles of the clinical paradigm. *J. psychosocial oncol.*; 9, 171–185.
- Słaby T.** 2007. Poziom i jakość życia, w: *Statystyka społeczna*. Red. T. Panek, A. Szulc. Warszawa, 99–130.
- Szukielój-Bieńkuńska A., Walczak T.** 2011. Statystyczny pomiar postępu społeczno-gospodarczego w zmieniającym się świecie, Warszawa. *Wiad. Stat.*, nr 7–8, 9–29.
- Tobiasz Adamczyk B.**, 1996. Jakość życia w naukach społecznych i medycynie. Warszawa. *Sztuka Leczenia* 1996, 2, 33–40.
- Tobiasz-Adamczyk B.** 1999. Jakość życia: zakres badań w perspektywie socjologicznej, Warszawa. *Sztuka Leczenia*, nr 5 (3).
- Trzebiatowski J.** 2011. Jakość życia w perspektywie nauk społecznych i medycznych – systematyzacja ujęć definicyjnych, *Hygeia Public Health*, 46 (1), 25–31.
- Wnuk M., Marcinkowski J.T.** 2012. Jakość życia jako pojęcie pluralistyczne o charakterze interdyscyplinarnym, Poznań. *Probl. Higieny i Epidemiol.*, 93 (1), 21–25.